

УДК 94:329] (477.63) «19»

О. Б. Шляхов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ПАРТІЯ КАДЕТІВ ЯК ЛІБЕРАЛЬНА АЛЬТЕРНАТИВА
В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ РУСІ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ
ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Проаналізовано діяльність кадетів на Катеринославщині на початку ХХ ст., висвітлено їх склад і стереотипи поглядів.

Ключові слова: політичні партії, кадети, громадсько-політична діяльність, Державна дума, Катеринославська губернія.

Проанализирована деятельность кадетов на Екатеринославщине в начале ХХ в., освещен их состав и стереотипы взглядов.

Ключевые слова: политические партии, кадеты, общественно-политическая деятельность, Государственная дума, Екатеринославская губерния.

У Російській імперії на початку ХХ ст., в тому числі в її українських землях, виникла гостра суспільно-політична криза. Політичні сили країни різного ідеологічного забарвлення пропонували діаметрально протилежні шляхи її подолання – від консервації традиційного ладу до зламів всіх існуючих суспільних відносин та негайного переходу до соціалістичних перетворень. У цих умовах становить інтерес вивчення діяльності тих сил, які репрезентували (в тому числі на регіональному рівні) ліберальну альтернативу для подальшого цивілізаційного поступу країни. Тож науково важливим і актуальним видається вивчення діяльності осередків конституційно-демократичної партії на Катеринославщині в 1905–1914 рр., а також висвітлення їх кількісного, соціального та національного складу.

Згадана проблематика вже привертала певну увагу в історичній літературі. Окремі її аспекти висвітлював відомий радянський учений-історик В. В. Шелохаєв [13]. Останнім часом на питання діяльності кадетів в Україні у своїх розвідках звертали увагу такі українські дослідники: С. П. Донченко, О. О. Коник, О. О. Постернак та ін. [3; 5; 6; 10]. Разом із тим зазначено, що тему не можна вважати вичерпною, особливо якщо йдеться про представників різних соціальних груп у рядах партії народної свободи Катеринославської губернії, стереотипи їх поглядів та соціальної поведінки на різних етапах розвитку українського суспільства початку ХХ ст. Отже, зупинимося на цьому детальніше.

Після видання 17 жовтня 1905 р. Маніфесту імператора Миколи II про політичні свободи та скликання Державної думи в ліберальному русі

Російської імперії відбувається розмежування політичних сил і формуються дві основні буржуазно-демократичні партії – октябристи та кадети. Зрештою саме останні найбільш чітко презентували ліберальну альтернативу в розвитку опозиційного руху в царській Росії, зокрема в її українських губерніях. Протягом жовтня–грудня 1905 р. на місцях сформовано 72 кадетських губернських та повітових осередки [4, с. 113]. Серед них був Катеринославський губернський комітет, який, за даними В. В. Шелохаєва, нараховував приблизно 250 членів, а також утворені в листопаді 1905 р. Олександрівський повітовий комітет (до складу входило 150 осіб) та Бахмутський порайонний відділ конституційно-демократичної партії [13, с. 300]. До того ж зазначимо, що партія кадетів являла собою досить нестійке політичне утворення, яке могло суттєво трансформуватися та змінюватися залежно від розвитку ситуації в країні.

Таким чином, наприкінці листопада 1905 р. у Катеринославі, «за прикладом інших міст», утворився осередок конституційно-демократичної партії. До складу Катеринославського комітету кадетів увійшли відомі місцеві мешканці різного службового становища і професій, як-от: головний санітарний лікар Катеринославського губернського земства, статський радник І. А. Бутаков, підполковник у відставці І. Макаренко, військовий слідчий полковник барон фон А. Пфейлітцер-Франк та інші [1, оп. 1, спр. 1663, арк. 17]. Для керівництва роботою комітету обрали бюро, яке очолив І. Бутаков. До його складу входили помічник акцизного наглядача М. Похвістнов, інженер-технолог М. Іванов та І. Макаренко. Свої засідання партія зазвичай влаштовувала у приміщенні одного з найбільш елітних закладів Катеринослава – Англійському клубі.

Значимо, що катеринославські кадети вважали за необхідне перш за все розробити план дій, який міг би стати противагою крайнім елементам, які «з реакційною або революційною метою затримували втілення в життя того Державного устрою», який проголошено в Маніфесті 17 жовтня 1905 р. І, як повідомляли жандарми, «перше засідання партії... відбувалося за суворого дотримання програмних умов, оголошених у місцевих газетах, тобто – захист і зміцнення свобод дарованих Маніфестом» [1, оп. 1, спр. 1663, арк. 17].

А втім на хвилі революційного піднесення у країні кадети теж швидко радикалізувалися. Так, уже під час другого засідання кадетського губернського комітету в Катеринославі стало зрозуміло, що утримати партію в межах поміркованої тактики не вдасться. Адже його керівники І. Бутаков та підполковник І. Макаренко гаряче відстоювали думку, що конституційно-демократична партія є партія революційна, відповідно «на її прапорі повинна бути задекларована боротьба з реакцією за свободи оголошені Маніфестом» [1, оп. 1, спр. 1663, арк. 17 зв.]. Тож 3 грудня 1905 р. провід губернського комітету партії висловився на підтримку страйку, який у той час оголосили поштово-телеграфні службовці міс-

та. А на засіданні кадетського осередку 10 грудня 1905 р. уже запропоновано передати гроші партії у фонд місцевого Бойового страйкового комітету, який створили в Катеринославі 8 грудня для керівництва загальним політичним страйком. Більше того, на цьому засіданні лунали заклики «об'єднатися з місцевими революційними організаціями» та захопити будинок Міської думи [1, оп.1, спр. 1663, арк. 18].

Звичайно, все це не могло пройти поза увагою каральних органів самодержавства. Тож незабаром щодо керівництва катеринославської організації кадетів порушили карну справу «за приналежність до конституційно-демократичної партії, яка ухвалила революційну програму» [1, оп. 1, спр. 1663, арк. 18]. Зрештою було заарештовано І. А. Бутакіна, І. Макаренка, А. Пфейлітцера-Франка, а також і деяких інших членів кадетської партії. Щоправда, в березні 1906 р. за рішенням тимчасового катеринославського генерал-губернатора їх було звільнено під грошову заставу (сума останньої коливалася від 200 крб до 10 тис. крб) і гласний нагляд поліції.

У 1905 р. достатньо радикальні погляди виявляли й кадети Слов'яносербського повіту Катеринославщини. Так, за даними поліції, міський голова Луганська (1902–1908 рр.), спадковий почесний громадянин і представник кадетської партії С. К. Лутовинов «вирізнявся своїм вкрай лівим спрямуванням». У грудні 1905 р., коли до нього в Міську думу прийшли депутати від місцевої соціал-демократичної організації з вимогою передати їм кошти міської каси на революційні потреби, наголосив: «Я у цьому йду вам назустріч і згоден задовольнити всі ваші вимоги, якщо це буде в моїх силах» [1, оп.2, спр. 3044, арк. 12]. Інший кадет, учитель школи заводу Гартмана в Луганську М. Л. Ямпольський, за спостереженням жандармів, у цей час зустрічався та вів переговори із членом більшовицької фракції РСДРП К. Ворошиловим [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 14]. Зі свого боку член кадетської партії, земський начальник у селі Кримському Слов'яносербського повіту, дворянин Г. П. Савельєв був відсторонений від своїх обов'язків «за політичні переконання» [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 12 зв.].

Однак, у період спаду революційного руху в країні Центральний комітет партії народної свободи вирішив сконцентрувати зусилля на парламентській діяльності, проведенні своїх представників до складу Державної думи. Відповідно під час виборчих компаній до Думи кадети розгорнули активну пропагандистську роботу: поширювали брошури та листівки, видавали численні газети. Зокрема, на Катеринославщині виданням кадетського спрямування стає в той час газета «Южная Заря».

Цікавий і той факт, що кадети Катеринослава прагнули поширити свої ідеї й серед україномовного населення краю. Тож вони видали програму кадетської партії українською мовою. Текст цього документа, який мав назву «Справа (програма) народноправної (конституційно-демо-

кратычної) спілки (партії)»*, зберігається у фонді Катеринославського ГЖУ ДАДО [1, оп. 2, спр. 2462, арк. 5].

У результаті такої агітації кадетам вдалося заручитися підтримкою достатньо широких кіл населення регіону і, відповідно, провести низку депутатів до складу Державної думи Російської імперії. Так, до Першої думи в 1906 р. обрано чотирьох кадетів – представників Катеринославщини (загалом губернія в Думі була репрезентована 10 депутатами). Приміром, депутатом тоді став відомий провінційний кадет, голова Слов'яносербської повітової земської управи (з 1897 р.), землевласник В. М. Радаков. Походив він зі старовинного дворянського роду Катеринославської губернії, був земським гласним, почесним мировим суддею. Сучасники бачили в ньому дуже розумну, освічену людину, характеризували В. Радакова як чудового оратора й гарного юриста, чуткого та делікатного у стосунках із людьми.

Зазначимо, ще в 1895 р. В. М. Радаков на земських зборах Слов'яносербського повіту виступив з досить сміливою як на той час промовою з питань соціально-економічного розвитку країни. Так, він, зокрема, наголошував, що «недостатнє наділення селян землею було великою помилкою реформи 19 лютого 1861 р.». Зрештою, як зазначав у своїх спогадах гірничий інженер О. І. Фенін, «наше земство за складом управи ліве... багато в чому було цим зобов'язано діяльності Радакова... людині з переконаннями помірковано-ліберальними, без зайвих перегинань у ліво» [12, с. 102]. У Думі В. М. Радаков виконував функції секретаря розпорядчої комісії, а також був членом фінансової комісії.

Членом Першої думи став і член кадетської партії, мешканець Маріуполя М. І. Шефтель. Останній був присяжним повіреним судової палати і водночас підприємцем, акціонером багатьох товариств, меценатом. У Державній думі М. Шефтель активно працював у складі аграрної комісії [5, с. 175]. У Першій думі перебували ще два кадати, представники дворянського стану губернії – земський статистик і податний маріупольський інспектор М. Є. Земцов та бахмутський домовласник, професор П. І. Новгородцев. Останній у березні 1906 р. навіть був кооптований до складу кадетського ЦК. Зазначимо, що кадати – представники від Катеринославщини в Думі були налаштовані досить рішуче. Невипадково, що всі вони після розпуску царизмом Думи, в липні 1906 р., підписали відому Виборзьку відозву, за що згодом були покарані 3-місячним ув'язненням та позбавленням прав обиратися. Крім того, В. М. Радакова було звільнено з посади голови повітової земської управи.

У Другій думі від кадетів Катеринославщини діяли особистий дворянин і великий землевласник, міській суддя В. О. Богословський, особистий дворянин та повітовий агроном Л. І. Селінов, а також колезький

* Назву програми наведено зі збереженням орфографії цього документа.

радник, гірничий інженер і підприємець Л. Г. Рабинович. Серед згаданих осіб на особливу увагу заслуговує постать Л. Г. Рабиновича – директора-розпорядника Ірмінського рудника та голови правління Ірмінського вугле-промислового товариства. За свідченням його колег, гірничих інженерів Донбасу, в особистому житті він був «виключно суворим до себе, обмежуючи своє приватне життя найскромнішими потребами, Рабинович жив матеріально багато для інших – коло його особистої благодійності було дуже великим» [12, с. 130].

У Третій думі кадети Катеринославщини не були репрезентовані. А в Думі наступного, четвертого скликання був лише один представник кадетської партії регіону – спадковий почесний громадянин, присяжний повірений, губернський і повітовий земський гласний, мешканець Катеринослава О. М. Олександров [6, с. 395]. Зазначимо, що останній був досить відомим адвокатом. У 1906 р. саме О. М. Олександров виступав у ролі захисника на судовому процесі у справі лейтенанта П. Шмідта. Під час свого депутатства О. М. Олександров входив до складу бюро кадетської фракції і вирізнявся активною діяльністю. Зокрема, він достатньо чітко висловлював свою позицію щодо необхідності розвитку української мови, а саме її дозволу в початковій народній школі [2, с. 427].

У період столипінської реакції лави партії народної свободи суттєво порідшали. Адже відмова царизму в реєстрації кадетської партії восени 1906 р., тобто заборона її легальної діяльності для багатьох представників чиновництва, службовців, підприємців виявилася вирішальним фактором, який визначив згорання їх роботи. У цих умовах чимало колишніх партійців уже не ходили на збори, прагнули дистанціюватися від партійних структур тощо. До того ж прагнення кадетської партії відігравати роль конструктивної опозиції царизму («берегти Думу») та діяти винятково легальними, парламентськими методами не сприймали нижчі верстви населення і перш за все робітництво. Тож якщо в цілому по імперії в 1906 р. у лавах кадетів перебувало до 60 тис. осіб, то напередодні Першої світової війни їх кількість становила лише 10 тис. [4, с. 113].

Зазначене стосується і становища серед кадетів Катеринославської губернії, які теж переживали непрості часи, постійно втрачаючи своїх членів. Невипадково представник великого бізнесу в гірничій галузі О. І. Фенін писав у спогадах, що він незабаром «вилікувався від тяжіння до політики», припинивши своє перебування в лавах кадетів. Згодом «вилікувався від неї (політики). – *Авт.*» і ще один колишній активний член цієї партії Л. Г. Рабинович [12, с. 166]. Зрештою встановити чисельність осередків кадетської партії регіону в цей період певним чином дають змогу повідомлення катеринославських жандармів кінця 1914 – початку 1915 рр. Так, у той час у Бахмутському повіті царська охоронка нарахувала до 40 осіб, які були членами кадетської партії. Серед них були бахмутський міський голова, секретар Бахмутської повітової земської

управи, помічник начальника Бахмутської поштово-телеграфної контори, земський агроном та три земські лікарі, шість гірничих інженерів, вісім штейгерів завідувачів рудничними роботами, декілька дрібних службовців і чиновників, а також сім робітників Петровського металургійного та Донського содового заводів [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 19 зв.].

Серед дев'яти кадетів Слов'яносербського повіту, за даними поліції, тоді були колишній міський голова Луганська*, три службовці Слов'яносербської земської управи, член Луганської міської управи, земський агроном, вуглепромисловець та два вчителі [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 12–14].

Додамо також, що восени 1914 р. до лав Маріупольських кадетів, за повідомленням помічника начальника Катеринославського ГЖУ, належали керуючий відділенням однієї з найбільших фінансових установ імперії Азово-Донського банку Д. Г. Розенталь, директор потужного металургійного заводу Нікополь-Маріупольського товариства Л. П. Василевський, голова Маріупольського єврейського позичково-ощадного товариства дрібного кредиту А. С. Шефтель, великий купець С. М. Самойлович, який активно вів хлібну торгівлю в Азово-Чорноморському басейні, а також два лікарі, один бухгалтер і три присяжні повірені [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 6]. Усього 10 осіб.

Звичайно, визнати ці дані повними та вичерпними не можна, адже в документах жандармських структур, які стали головним джерелом для висвітлення складу кадетських організацій Катеринославщини, переважно фіксували свідчення лише про найбільш активних діячів конституційно-демократичної партії, на відміну від інших осіб, які в лавах кадетів перебували суто формально.

Характеризуючи тогочасний склад осередків партії народної свободи Катеринославської губернії за віковою ознакою, необхідно сказати, що більшість кадетів були людьми середнього віку – від 35 до 50 років. Приміром, шість виборників партії кадетів по міській курії 1911 р. були такого віку: 35, 38, 43, 46, 47 та 48 років [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 3]. А депутати Держдуми від кадетської партії губернії мали такий вік: 32, 35, 37, 40, 41, 42, 44 та 48 років. Тобто на відміну від партій ліворадикального спрямування, де переважала молодь, кадети за своїм більш поважним віком схильні були до розсудливіших дій, пошуку певних компромісів тощо.

За гендерною ознакою серед членів кадетських організацій Катеринославщини виключно перебували чоловіки, за винятком однієї жінки – члена бюро слов'яносербського відділу загальноросійської спілки вчителів А. С. Агапової (дівоче прізвище Саввич), племінниці вищезгаданого кадета В. М. Радакова [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 12 зв.]. За національним складом у лавах кадетів краю переважали етнічні росіяни, євреї, німці. Стосовно

* Згодом С. Лутовинов знову був обраний міським головою Луганська, але катеринославський губернатор В. Якунін у 1912 р. не затвердив його на цій посаді [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 12 зв.].

українців, то виходячи лише з прізвища, з певною ймовірністю можна такими вважати купців С. М. Самойловича та І. П. Яковенка, селянина Павлоградського повіту М. Л. Ямпольського, а також підполковника І. Макаренка.

Щодо соціального складу представників партії народної свободи Катеринославщини, то тут слід звернути увагу на такий факт. У кадетських організаціях губернії перебувало відносно багато великих промисловців, хоча в цілому по імперії серед кадетів підприємці здебільшого становили не верхівку бізнесових кіл, а середні прошарки буржуазії. Невипадково П. Мілюков у своїх спогадах зазначав, що «направо від нас (партії кадетів. – *Авт.*) залишалися промисловці... , які вже проявляли тоді свої класові прагнення» [8, с. 309]. Утім представники великого бізнесу Катеринославщини в період революції 1905–1907 рр. достатньо активно долучалися до діяльності кадетської партії. Зокрема, як зазначалося вище, тоді її лави поповнив секретар Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії Лазар Рабинович. Приєдналися водночас до кадетів і заступник голови цієї організації та мільйонер О. І. Фенін, який від м. Луганська Слово'яносербського повіту був обраний виборником від кадетів на виборах до I Державної думи, та член Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, купець I гільдії Луганська, великий вуглепромисловець І. П. Яковенко [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 12 зв.].

Зрештою український дослідник О. О. Коник у своїй монографії цілком слушно сформулював запитання: що спонукало подібних дуже багатих людей до участі в «лівому» русі? [6, с.173]. Щоправда, відповіді на нього, на жаль, ми в цій праці не знаходимо. Тож спробуємо викласти власне бачення проблеми.

По-перше, наголосимо, що прихильність до ліберальних, тим паче «лівих» поглядів, у вищезгаданих підприємців – членів конституційно-демократичної партії вельми часто обмежувалася гучними промовама на зборах чи конференціях. У своїх же бізнесових справах вони часто поводитися зовсім по-іншому. Показовою тут є діяльність члена кадетської партії, гірничопромисловця І. П. Яковенка. За свідченням О. І. Феніна, «у земстві, на зборах Яковенко був незмінним і невикорінюваним лібералом, його виступи були завжди ... спрямовані на боротьбу із «зубрами»*. Але «вже в нашій Раді (з'їзді гірничопромисловців Півдня Росії. – *Авт.*), де він був значним платником, а ще більше на руднику... він був зовсім іншим, де від його лібералізму не залишалось часто і сліду; ... доводилося інколи бачити його впертий спротив проведенню промислово-громадських починань, які здавалися йому занадто широкими, особливо коли ці починання були пов'язані з витратою грошей. На руднику він був скупиим і вкрай жадібним господарем, послідовно та вперто вибивавшим «копійку» [12, с. 103].

* Наприклад, у 1912 р. І. П. Яковенко активно виступив проти рішення Губернського земства виділити 14 тис. крб на придбання 2 тис. примірників газети «Союза русского народа» – «Русской Правды» для її розповсюдження серед селян Катеринославщини [9, с. 286–287].

По-друге, питання про конкретні програмні положення кадетської партії привертало тоді мінімальну увагу з боку підприємців, які долучалися до її складу. «Програми не сприймали всерьйоз, як такі, що зараз явно не можливі для виконання, придатні щонайменше для віддаленого майбутнього» [12, с. 165], – зазначав той же О. Фенін. Більше того, у своїх спогадах він відверто наголошував, що вимоги кадетської програми, зокрема загальної амністії, створення відповідального міністерства або запровадження загального виборчого права, для нього були неприйнятними, «надмірно абстрактними та доктринерськими» [12, с. 165]. Відповідно вирішальними чинниками в цьому виборі (приєднанні до кадетів) для підприємців часто ставали не свідомі політичні переконання, а кон'юнктурні моменти – особисті відносини та зв'язки, а також певна мода на опозиційність щодо царизму, яка домінувала в «освіченому» суспільстві на початку ХХ ст.

По-третє, чинниками, які все ж сприяли орієнтації окремих великих підприємців на кадетів, частіше за все ставали закінчення ними вищого навчання закладу – університету або технічного інституту, а також праця в земських органах самоврядування, що певною мірою допомагало формуванню опозиційних настроїв стосовно самодержавства, та зв'язки з інтелігентським середовищем.

Зрештою дійсно ліберальні погляди становили скоріше винятки у тогочасних політичних уподобаннях великої української буржуазії. На відміну від підприємців Західної Європи, представники великого бізнесу царської Росії переважно захищали підвалини самодержавства, виступаючи проти реальних буржуазно-демократичних перетворень у країні.

Щодо наявності в лавах катеринославських кадетів представників робітничого класу, то тут, як і по імперії в цілому, їх частка була вкрай малою. Адже в умовах російської та української дійсності кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли соціальне протистояння сягнуло своєї критичної точки, ліберальна альтернатива, розрахована на мирний, еволюційний шлях розвитку, виявилася нездійсненною. Відповідно й кадетська партія, хоч і пропонувала запровадження в країні конституційно-парламентського ладу, демократичних свобод, реалізації культурного самовизначення націй, а також певні соціальні перетворення, не мала підтримки широких мас пролетаріату. Лише у складі Бахмутського порайонного відділу кадетської партії наприкінці 1914 р. перебувало 7 робітників [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 19 зв.]. Але цей виняток лише підтверджував загальне правило – робітництво до ліберальних організацій зазвичай не бажало приєднуватися*. Із цього приводу один із відомих діячів демократичної опозиції Російської імперії –

* Тож лідер більшовиків у 1913 р. на шпальтах газети «Социал-Демократ» із неприхованим задоволенням зазначав: «П'ятий рік зробив те, що робітники глумляться над буржуазією та її лібералізмом. Слово «кадет» стало в них лайливим словом» [7, с. 309].

князь С. М. Трубецької писав, що головна вада визвольного руху в Російській імперії полягала в тому, що «в ньому тільки те мало шанси на успіх, що припадало до смаку... найменш культурним прошаркам суспільства» [11, с. 192]. Тобто можна вважати, що в царській Росії тоді існував лише своєрідний тип інтелектуального лібералізму, який утворився переважно на теоретичному рівні і на цьому ж рівні (діючи в неадекватному середовищі малопідготовлених для його сприйняття людей) він фактично залишився й на початку ХХ ст.

Утім влада і надалі не довіряла кадетам. Невипадково начальник Катеринославського ГЖУ, полковник Терентьев у листопаді 1914 р. вимагав від своїх помічників у повітах губернії надати йому списки «представників конституційно-демократичної партії, які можуть виявитися таємними керівниками революційних організацій», і, відповідно, пропонував підлеглим «мати постійний нагляд за діяльністю і зв'язками цих осіб» [1, оп. 2, спр. 3044, арк. 5, 9]. Але небезпеку для царизму становили тоді зовсім інші політичні сили, що наочно довели події 1917 р. Кадети ж Катеринославщини, як і вся партія в цілому, хоча так і не отримали від влади легітимного статусу, надалі намагалися грати роль «опозиції його Величності». Багато в чому це і обумовило той факт, що після падіння самодержавства програмні настанови партії народної свободи виявилися незатребуваними переважною більшістю населення регіону, а самі конституційні демократи зрештою опинилися на узбіччі політичних процесів в українському суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. Державний архів Дніпропетровської області [Текст]. – Ф. 313.
2. Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області: Історичні нариси [Текст]: у 2 т. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. 1. – 448 с.
3. **Донченко, С. П.** Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) [Текст] / С. П. Донченко. – Дніпродзержинськ: Вид. від. ДДТУ, 2004. – 379 с.
4. История политических партий России [Текст] / под ред. А. И. Зевелева. – М.: Высш. шк., 1994. – 448 с.
5. Історія міста Дніпропетровська [Текст] / за наук. ред. А. Г. Болєбуха. – Д.: Грані, 2006. – 596 с.
6. **Коник, О. О.** Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.) [Текст] / О. О. Коник. – Д.: Герда, 2013. – 454 с.
7. **Ленин, В. И.** Заметки публициста [Текст] / В. И. Ленин // Ленин В. И. Полн. собр. соч. – М.: Политиздат, 1973. – Т. 23. – С. 306–310.
8. **Миллюков, П. Н.** Воспоминания [Текст] / П. Н. Миллюков. – М.: Политиздат, 1991. – 528 с.
9. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания 47-й очередной 1912 года сессии [Текст]. – Екатеринбург: Тип. Губ. Земства, 1913. – 287 с.

10. **Постернак, О. О.** Гірничопромишлова буржуазія Півдня Росії в революції 1905–1907 рр. [Текст] / О. О. Постернак // Пробл. історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т історії України, 2011. – Вип. XIX. – С. 73–86.
11. **Трубецької, Е.** Над разбитым корытом [Текст] / Е. Трубецької // Русская мысль. – 1911. – № 2. – С. 190–194.
12. **Фенин, А. И.** Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 г.г.) [Текст] / А. И. Фенин. – Прага: Рус. ин-т в Праге, 1938. – 177 с.
13. **Шелохаев, В. В.** Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905–1907 гг. [Текст] / В. В. Шелохаев. – М.: Наука, 1983. – 328 с.

Надійшла до редкол.: 01.12.2015

УДК 94:329 (477+470) «1905/1907»

І. М. Ковальська-Павелко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ У ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ ст.

На основі аналізу програмних положень охарактеризовано соціально-економічну стратегію політичних партій, що діяли на території Наддніпрянської України на початку ХХ ст., зокрема ставлення до робочого та аграрного питань.

Ключові слова: робітниче питання, аграрне питання, УСДРП, УПСР, УНП, УДП, УРП, УДРП.

На основе анализа программных положений охарактеризована социально-экономическая стратегия политических партий, действующих на территории Надднепрянской Украины в начале ХХ в., в частности отношении к рабочему и аграрному вопросам.

Ключевые слова: рабочий вопрос, аграрный вопрос, УСДРП, УПСР, УНП, УДП, УРП, УДРП.

Для початку ХХ ст. у Російській імперії характерно організаційне оформлення українського національно-визвольного руху, що сприяв утворенню перших українських політичних партій, які відіграли вирішальну роль у національному самоутвердженні українців, стали могутнім фактором політичної структуризації українського суспільства. Їх виникнення і становлення були важливою ознакою модернізації громадського життя, його еволюції в напрямку європейських демократичних тенденцій. Тому